

DEMOGRÁFIAI KÖRKÉP

A KISEBBSÉGI MAGYAR KÖZÖSSÉGEK DEMOGRÁFIAI HELYZETE A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

TANULMÁNYOMBAN MEGKÍSÉRLEM ÖSSZEJEZNI a kisebbségben élő magyarokat érintő legfontosabb demográfiai folyamatokat az elmúlt két évtized alapján.¹ Könnyen belátható, hogy az oktatástervezés nem nélkülözheti a demográfiai háttér ismeretét. Megfordítva, az utóbbi évek kisebbségi magyar közösségeket érintő demográfiai vizsgálatainak egyik kimondott célja volt, hogy a közösségi intézmények – első helyen az oktatási hálózat – tervezhetőségét növelje. A tanulmány kiemelt figyelmet fordít arra, hogy a demográfiai folyamatok és a felsőoktatás kapcsolatát explicitté tegye. Ebből kiindulva – miközben egy általános helyzet vázolására törekszem – a következő kérdéseket próbálom megválaszolni:

- (1) Hogyan hat a felsőoktatás szerkezete (elsősorban a felsőoktatás expanziója) a kisebbségi közösségek demográfiai reprodukciójára?
- (2) Mi a felsőoktatásban való részvétel és a társadalmi reprodukció viszonya?
- (3) Milyenek a kisebbségi közösségek demográfiai kilátásai és ezek hogyan hatnak a kisebbségi oktatásra?

Az elemzés nem tér ki az összes, Magyarországgal szomszédos országban élő kisebbségi magyar közösségre. Ezek közül három – az ausztriai, a szlovéniai és a horvátországi – méretéből és jellegéből adódóan nem vethető össze a négy nagy közösséggel: az erdélyivel, a szlovákiaival, a vajdasággal, illetve a kárpátaljaival. Az előbbieket saját felsőoktatási hálózattal nem rendelkező kisközösségek, míg az utóbbiak kiterjedt intézményrendszerrel – ezen belül saját felsőoktatási intézményekkel – rendelkező rész-társadalmak. A tanulmány a négy vizsgált közösség összehasonlítására törekszik, aminek azonban két tényező is gátat szabott. Az eddigi demográfiai vizsgálatok és a rendelkezésre álló adatok a négy területen, a vizsgált jelenségek eltérő mélységű leírását tették lehetővé, amihez hozzáadódott a szerző egyes közösségekre vonatkozó eltérő mélységű ismerete. Az Erdélyre vonatkozó elemzés további előnye, hogy szemben a Vajdasággal és Szlovákiával itt ismerjük a 2011-es népszámlálások eredményeit nemzetiségi bontásban.

---

¹ Az elmúlt években több olyan vizsgálatban vettem részt, amelynek eredményeit felhasználja a tanulmány. Időbeni sorrendben ezek: 1. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt előreszámítása – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Demográfiai Munkacsoport (*Csata & Kiss 2007*); 2. Határon túli magyar közösségek a 21. században – Köztársasági Elnöki Hivatal (*Gyurgyík, Horváth & Kiss 2010*); 3. A szlovákiai és erdélyi magyar népesedés összehasonlító vizsgálata – Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Központ (*Gyurgyík & Kiss 2010*); 4. A Kárpát medencei magyar népségek összehasonlító vizsgálata – Magyar Tudományos Akadémia. A felsorolt vizsgálatok mellett kiemelt jelentősége van annak, hogy a szerző a tanulmány megírása alatt az MTA Bolyai Ösztöndíjában részesült.

A vizsgált közösségek számának alakulása a 20. században

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása nem pusztán politikai, hanem etnodemográfiai szempontból is teljesen új helyzetet teremtett. A trianoni békeszerződés következményeként 3,3 millió magyar került Magyarország határain kívül, ami egyben a magyar kisebbségi közösségek létrejöttét jelentette. A Trianonnal létrejött kisebbségi közösségek demográfiai, társadalmi és etnikai reprodukciója a 20. század második évtizedétől az új többségi társadalmakon belül játszódott le. Ez messzemenően meghatározta a reprodukció mikéntjét.²

Az általunk vizsgált négy területen az utolsó (1910-es) magyar népszámlás adatai szerint a magyar anyanyelvűek aránya egyaránt a népesség közel egyharmadát tette ki (Erdélyben 31,6; Szlovákiában 30,3; Vajdaságban 28,1; Kárpátalján 30,8 százalékot). A két világháború között azonban az egyes közösségeken belül nagyon eltérő mértékű volt a kisebbségi közösségek demográfiai térvesztése. A legerőteljesebb visszaszorulás a Csehszlovák Köztársasághoz eső területeken (a mai Szlovákia, illetve Kárpátalja) volt tapasztalható, míg Erdélyben és a Vajdaságban az arány-, illetve számbeli csökkenés jóval mérsékeltebb volt.³ Az eltérő trendek mögött, elsősorban a csehszlovák területeken, intenzívebb nemzetiségváltás húzódott meg. Miközben a magyar középosztály, illetve hivatalnokréteg elvándorlása az utódállamokhoz került területeket nagyjából hasonló mértékben érintette (Münz 2003), addig a csehszlovák területeken az 1910-ben magyar anyanyelvű népességen belül nagyobb arányt képviseltek a kettős kötődésű, illetve nem magyar (szlovák, német, zsidó, ruszin) eredettudattal rendelkező csoportok. Sokuk számára a két világháború között – az első Csehszlovák Köztársaság nemzetiségpolitikájától nem függetlenül – a magyar identitással szemben egyéb alternatívák, mint az új többséggel való azonosulás, a német, vagy zsidó identitás felvállalása váltak meghatározóvá.⁴

A második világháború alatti és azt követő kataklizma szintén a (cseh)szlovákiai és a kárpátaljai magyar népesedést befolyásolta nagyobb mértékben. Szlovákiában a legjelentősebb maradandó veszteség a lakosságcsere volt, aminek következtében 73 ezren kerültek Magyarországra (Vadkerty 2001), míg a kárpátaljai magyar demográfiai fejlődésre a férfiak 1944-ben történt tömeges elhurcolása nyomta rá a bélyegét (Molnár J. & Molnár D. 2005).

A Vajdaságban a háborút szintén jelentős atrocitások követték, aminek több tízezer magyar esett áldozatul,⁵ azonban a magyarok száma nem esett drasztikusan

2 Gyurgyík (2004) a kisebbségi magyar társadalmak torz szerkezetéről beszél, ami alatt a szerkezeti mutatók többségi népességhez viszonyított kedvezőtlen voltát érti. A szlovákiai magyar társadalomban ugyanis a magyarok nagyobb eséllyel jövedelmi szegények, munkanélküliek, falusiak, de a magyarok korszerkezete is kedvezőtlenebb. Ez Gyurgyík szerint éppen annak köszönhető, hogy a magyar közösség demográfiai és társadalmi reprodukciója a többségi társadalmon belül játszódik le.

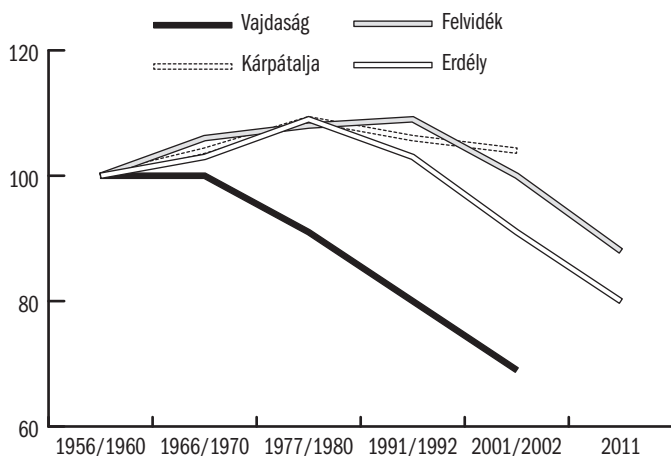
3 1930-ban a magyar nemzetiségűek száma Erdélyben az 1910-es (anyanyelvi) érték 81, a Vajdaságban 88, míg Kárpátalján 63, Szlovákiában pedig 66 százalékát tette ki.

4 Lásd Kovács (2002) a magyar nyelvű kassai zsidósággal kapcsolatos elemzését.

5 Sebők (2003) szerint a bácskai etnikai tisztogatás magyar áldozatainak száma 20–25 ezer közöttire tehető, ami nem tartalmazza a területről elmenekülők számát.

viszsa, elsősorban azért, mert a még durvább represszióval szembesülő svábok egy része magyarnak vallotta magát és bizonyos esetekben ez tetőzött be egy már sok évtizede, illetve több generációval előbb elkezdett asszimilációs pályát.⁶ Erdélyben a többi kisebbségi magyar közösséghez képest a háború vége kisebb demográfiai megrázkódtatást okozott, bár az észak-erdélyi holocaustnak,⁷ illetve a háborút követő elvándorlási hullámnak itt is jelentős hatása volt.

1. ábra: A magyarok számának alakulása 1956/1961-hez képest Erdélyben, Szlovákiában, Kárpátalján és Vajdaságban

Forrás: Népszámlálási adatok.

Migrációs trendek

A legfontosabb ok, ami az egyes határon túli közösségeket eltérő demográfiai pályára terelte a migrációs folyamatok eltérő intenzitásában keresendő. Az elvándorlás intenzitása a Vajdaságban és Erdélyben volt a legnagyobb, míg Szlovákia a nemzetközi migrációba kisebb mértékben bekapcsolódott országok közé tartozott az elmúlt évtizedekben.

A Vajdaságban a migrációs folyamatoknak kulcsszerepük volt a magyar népesség demográfiai alakulásában. A hatvanas évektől kezdődően a volt Jugoszlávia munkaerőpiaca jelentős mértékben összekapcsolódott mindenekelőtt a német, osztrák, francia és svéd munkaerőpiaccal. A jugoszláv munkaerő jelentős részben állami közvetítéssel jutott ki ezen országok munkaerőpiacára (*Baučić 1974*). A célországok regionálisan változtak. A Vajdaság esetében leginkább Németországnak, illetve Ausztriának volt jelentősége, a kisebbségek, köztük pedig a magyarok, számarányuknál nagyobb mértékben vettek részt a migrációs folyamatban. A Délvidék

⁶ Bognar (1995) 25 ezer magyarrá lett vajdasági németről beszél.

⁷ Az észak-erdélyi holocaust áldozatainak számát Gidó (2008:52) 125 ezerre teszi, akiknek 72 százaléka volt magyar anyanyelvű és kultúrájú zsidó.

vándorlás-történetében a jugoszláv szecessziós háborúk új fejezetet hoztak, ekkortól ugyanis a meglévő németországi, ausztriai csatorna mellett megjelent Magyarország is célországként. Gábrityné Molnár Irén (2001) szerint, a vajdasági magyarságnak a kilencvenes évek során bekövetkezett migrációs vesztesége legalább 50 ezerre tehető. A népszámlálási és népmozgalmi adatokra alapozó modellszámításunk alapján a vajdasági magyarok vándormozgalmi vesztesége ennél valamivel alacsonyabb (37 ezer fő). Elképzelhető ugyanakkor, hogy 2002-ben jelentős számban írtak be olyan magyarokat állandó lakosként, akik valójában nem tartózkodtak az országban.

Az erdélyi a következő kisebbségi magyar közösség, amelynek demográfiai folyamatait nagymértékben meghatározták a migrációs mozgások. A múlt rendszerben a román állam etnikai kritériumok szerint szelektált a potenciális migránsok között. A németek és a zsidók elvándorlását megengedte, ösztönözte, míg az egyéb nemzetiségűek mozgását gátolta.⁸ A negyvenes évek végétől a nyolcvanas évek közepéig a magyarok sem voltak számarányukhoz viszonyítva felülreprezentálva a migráns népességen belül. Ez azonban a nyolcvanas évek második felétől radikálisan megváltozott, 1987–1991 között egy igen nagyméretű elvándorlási és menekülthullámról beszélhetünk, amikor mintegy 100 ezer magyar hagyta el Erdélyt. A rendszerváltást követő periódusban megindult a többségi románság Nyugat-Európába történő tömeges migrációja is. A kilencvenes években mindennek ellenére a magyarok továbbra is erősen felül voltak reprezentálva a migráns népességen belül. 1992–2002 között –110 ezer fős, azaz éves átlagban –6,6 ezrelékes migrációs egyenleggel számolhatunk. Ez azt is jelenti, hogy a migrációs veszteség 13 százaléka esett az 1992-ben a népesség 7,2 százalékát kitevő magyar népességre.

Az ezredfordulót követően a romániai migrációs kontextus alapjaiban alakult át azzal, hogy az ország nagyon intenzíven kapcsolódott be a nemzetközi migrációs folyamatokba. 2000 után Lengyelország mellett Románia vált a legfontosabb kelet-európai kibocsátó országgá. A 2011-es népszámlálási eredmények is megerősíteni látszanak azokat a feltételezéseket, miszerint 2–2,5 millió román állampolgár tartózkodik életvitelszerűen külföldön, elsősorban Nyugat-Európában. A népmozgalmi adatokból kiindulva a 2011-es népszámlálás az ország 2,22 milliós vándormozgalmi veszteségét mutatta ki, ami éves átlagban –11,4 ezrelékes, a 2002-es népesség százalékában pedig –10,3 százalékos egyenleget jelent.

A magyarok –111 ezer fős migrációs egyenlege mind Erdély, mind Románia esetében jóval kedvezőbb a teljes népességénél, illetve a többségi románságénál. A kedvezőbb értékek a magyarok által nagyobb arányban lakott területeket jellemzik, így a Székelyföldet, Partiumot, illetve Közép-Erdélyt. A kompaktabb magyar közösségek (amelyek a kilencvenes években Magyarországon keresztül a többségieknél nagyobb mértékben vettek részt a migrációs folyamatokban) most viszonylag – kimaradva a románokat jellemző Nyugat-Európa fele irányuló migrációból – demográfiailag kedvezőbb helyzetbe kerültek. Így azt mondhatjuk, hogy az etnicitás és a migrá-

---

⁸ Lásd erről bővebben: Brubaker (1998).

ció kapcsolata sajátosan alakult.⁹ A kilencvenes években a nemzeti kötődésnek és a kulturális közelségnek kulcsszerepe volt abban, hogy a magyarok (Magyarország felé mutató) migrációs hálózatai gyorsabban felálltak mint a többségi lakosság esetében. 2002 után azonban ezen hálózatok léte védte meg a kompakt közösségekben élő erdélyi magyarokat attól, hogy a még nagyobb szívó hatást gyakorló Nyugat Európa felé mutató hálózatokba bekapcsolódjanak.

Mindez azonban nem terjeszthető ki a szórványterületeken élő magyar közösségekre. Már az ezredfordulót követő kutatásokban kirajzolódott, hogy ezeken a területeken a magyarok migrációs tervei és hálózatai is átalakulóban vannak (*Kiss & Csata 2004*). Mivel a dél-erdélyi és bánági magyarok kapcsolathálójában nagy súlyt képviselnek a többségiék (nagy hányaduk például vegyes házasságban él), így migrációs stratégiáik is a velük együtt élő románokéhoz hasonlóan alakultak. A szórványterületeken a magyarok migrációs vesztesége ráadásul a románokra jellemző amúgy is magas értékeket is meghaladja, mert a románokat is jellemző nyugat-európai migráció mellett a magyar hálózatokon keresztül történő kiáramlás sem szünetelt.

A szlovákiai magyarság vándormozgalma az erdélyihez képest kevésbé dokumentált, aminek oka, hogy a hivatalos vándormozgalmi folyamatokban meg nem jelenő (rejtett) migráció nagyságrendjét nem ismerjük. A nyolcvanas években a hivatalos vándorlási adatok tanúsága szerint a migráció elsőrendű célpontja – az akkor Szlovákiával egy államközösségbe tartozó – Csehország volt. Szlovákia Csehországgal szembeni migrációs egyenlege összességében 1980–1990 között minden évben negatív volt, míg a magyarok a Csehország felé irányuló migrációban valamivel a Szlovákián belüli arányuk alatt képviseltették magukat. A hivatalos adatok szerint az 1980–1990 közötti periódusban a magyarok migrációja elenyésző volt. A rendszerváltás után a kelet-európai nemzetállamok migrációs mozgás regisztrálására való képessége nagymértékben lecsökkent, ami tovább csökkenti annak a lehetőségét, hogy a szlovákiai magyarok migrációs egyenlegét rekonstruáljuk. A magyarországi bevándorlók nagyon kis arányát teszik ki a Szlovákiából érkezők (*Gödri & Tóth 2005:24*), és valószínűsíthető, hogy jelentős számban akadnak közöttük olyanok, akik előzetesen tanulmányiak okán költöztek (ideiglenesen) az anyaországba (*Szentannai 2001*). Mindent tekintetbe véve, a szlovákiai magyarságnak a két utolsó census közt bekövetkezett népesség vesztesége 4–6 ezer főre becsülhető.

A kárpátaljai magyarok migrációja a kilencvenes évek elején vette kezdetét. A Szovjetunió felbomlását követően, Ukrajna igen komoly gazdasági válsága közepette a kárpátaljai magyarok számára (akiknek nagy többsége a magyar határtól húsz kilométeres sávban él) a kishatárforgalom, az ehhez kötődő kereskedelem, illetve a határ menti magyar területeken történő időszakos munkavállalás kiemelt jelentőséggel bír(t). A véglegesen Magyarországra telepedők száma a vajdaságiak és erdélyiek mellett nem látványos, arányait tekintve viszont a kilencvenes évek má-

⁹ Az etnicitás és a migráció kapcsolatáról lásd: Brubaker (1998); Horváth (2002); Kiss & Csata (2004); Horváth (2005); Kiss (2007); Feischmidt & Zakariás (2010).

sodik felétől ez a terület jelenik meg leghangsúlyosabban a magyarországi bevándorlási statisztikákban (*Gödri & Tóth 2005:170*). Ki kell emelni azonban, hogy ebben a régióban Magyarország stabilan kiemelt migrációs célország maradt. Miután Ukrajnán belül a magyarlakta területek elhelyezkedése teljesen periférikus, illetve a Magyarország és Ukrajna közötti gazdasági különbségek a többi környező országgal szemben nem csökkentek, az anyaország presztízse és vonzereje itt maradt meg a leginkább.

Felsőoktatás és migráció

A felsőoktatás és a migráció többféleképpen összefügg. A legfontosabb szempont azonban – ami a kisebbségi magyar közösségek társadalmi és demográfiai reprodukcióját is nagymértékben meghatározta –, hogy a migrációs folyamatokban nem egyenlő mértékben vett részt az összes társadalmi réteg. Már közvetlenül Trianont követően a magas státuszúak voltak leginkább érintettek a vándormozgalmi folyamatokban. Az első világháborút követően 200 ezer magyar telepedett át a környező országokhoz került területekről a megmaradt Magyarországra. Közöttük igen nagy mértékben felül voltak reprezentálva a hivatalnokok, általában véve a felsőfokú végzettséggel rendelkezők és a városlakók. Ez a későbbi elvándorlási hullámok esetében sem volt másképp. A második világháborút követően is elsősorban az értelmiségi és hivatalnokréteg (részben a háború alatt Magyarországról áttelepült) hagyta el az ismét elvesztett területeket. Az utóbbi évtizedekben elvándoroltak esetében is erősen felülreprezentáltak az urbánus közegből származók és a magasabb státuszúak. A nyolcvanas években Erdélyből Magyarországra érkezőkről tudjuk, hogy közöttük a nagyvárosiak (elsősorban a kolozsváriak, nagyváradiak, marosvásárhelyiek) erősen felülreprezentáltak voltak (*Regényi & Törzsök 1988*). Ugyanezt a későbbi, bevándorlókra reprezentatív vizsgálatok is megerősítik (*Tóth 1997; Gödri & Tóth 2005*). Emellett a szomszédos országokból Magyarországra érkezettekre vonatkozó bevándorlási statisztikák arról tanúskodnak, hogy az újonnan érkezettek 27,2 százaléka felsőfokú végzettséggel, 60,8 százaléka pedig legalább érettségivel rendelkezett (*Gödri & Tóth 2005:50*). Erdélyben új jelenség, hogy nagymértékben elkülönül a Magyarországra, illetve Nyugat-Európába vándorolni szándékozók társadalmi háttere. A migrációs-potenciál vizsgálatok szerint Nyugat-Európába inkább az anyagi és kulturális tőke, illetve társadalmi státusz szempontjából előnyösebb helyzetűek (felsőfokú végzettséggel rendelkezők, nyelveket tudók, magas jövedelműek, nagyvárosiak stb.), míg Magyarországra a rosszabb helyzetben lévők igyekeznek (falusiak, alacsonyan képzetek, fizikai munkások, magyar-cigányok).

Természetes népmozgalmi folyamatok

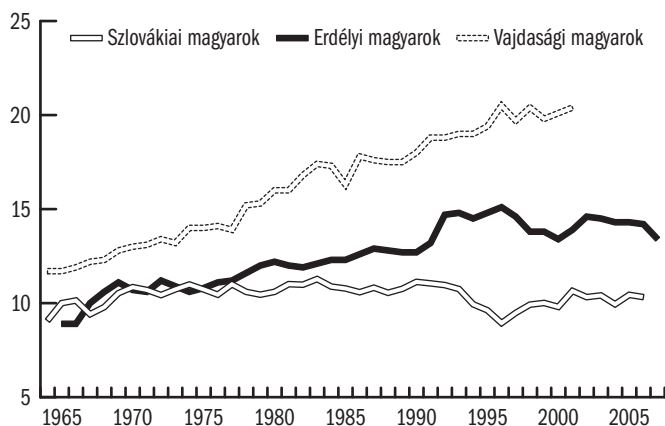
A négy vizsgált kisebbségi közösség természetes népmozgalmi folyamatait természetesen elsősorban az adott társadalmak kontextusában vizsgálhatjuk. A gyermek-

vállalási szokások, vagy a születéskor várható élettartam vonatkozásában a teljes kelet-európai régiót meghatározó trendek érvényesülnek. Így ezen a szinten a magyarok és a többségi népesség közötti különbségek minimálisak. A nyers mutatók szempontjából ezzel szemben jelentősek a nemzetiség szerinti különbségek: nevezetesen kedvezőtlenebbek a magyarok mutatói.

Korszerkezet, halandóság

Az 1989 utáni periódusban a halálozás szempontjából két csoportra oszthatjuk a kelet-európai országokat. Az egyik csoportba tartozó országokban (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) a rendszerváltást követően a születéskor várható élettartam növekedett. Más országokban (elsősorban a poszt-szovjet térségben, köztük Ukrajnában) erőteljes romlás volt tapasztalható. Románia és Szerbia e két csoport között helyezhető el.

2. ábra: A nyers halálozási arányszám alakulása az erdélyi és szlovákiai magyarok esetében

Forrás: Népmozgalmi adatok; Erdély esetében 1964–1992 között saját számítás.

A születéskor várható élettartam nemzetiség szerinti különbségei csak Erdélyben és Szlovákiában dokumentáltak (*Csata & Kiss 2007; Gyurgyík & Kiss 2009*), az egyes országok közötti különbségekből azonban sejthető, hogy a szlovákiai magyarok születéskor várható élettartama a legmagasabb, amit – ettől nem sokkal lemaradva – a vajdaságiaké, illetve az erdélyieké követ, míg Kárpátalján az életkilátások jóval kedvezőtlenebbek. 2006-ban a születéskor várható élettartam Szlovákiában 74,5; Szerbiában 73,5; Romániában 72,7 év volt, míg Ukrajnában 67,9 év. Erdélyben és Szlovákiában a magyarok születéskor várható élettartama nem tért el jelentős mértékben az országos átlagtól.

Miközben a magyarok születéskor várható élettartama nem tér el nagy mértékben az országos átlagtól, a nyers halandósági arányszám (1000 lakosra jutó elhalálozások számának) eltérése jelentékeny, ami abból adódik, hogy a magyarok min-

den egyes vizsgált országban kedvezőtlenebb korszerkezettel bírnak az országosnál. Amennyiben egymással hasonlítjuk össze az egyes magyar közösségeket, a 2001/2002-es népszámlálások alapján az látható, hogy egyértelműen a szlovákiai, illetve a kárpátaljai magyarok voltak kedvezőbb helyzetben, míg a vajdaságiak korösszetétele volt a leginkább kedvezőtlen.

Születések, termékenység

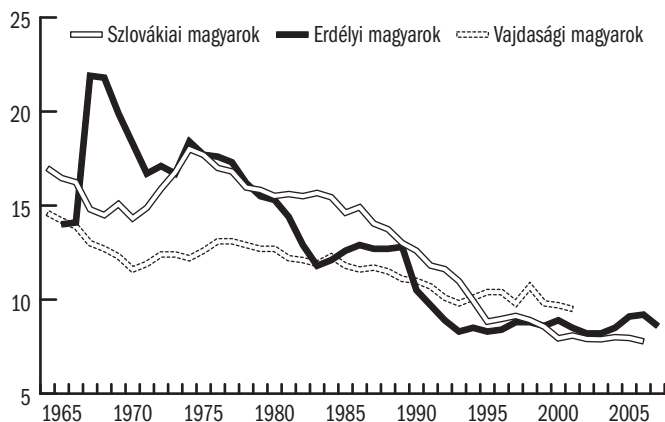
A termékenység rendszerváltást követő alakulásával kapcsolatban három tényezőt érdemes kiemelni. Egyrészt a rendszerváltás – elsősorban – egyben népesedéspolitikai váltás volt. Ez főleg Romániában jelentett éles cezúrát. Itt a múlt rendszer represszív pro-natalista népesedéspolitikája után a kilencvenes éveket a népesedéspolitikai hiánya jellemezte. Jugoszláviában, illetve Ukrajnában, ahol a korábbi államkeret is szétesett szintén nem beszélhetünk semmilyen népesedéspolitikáról. Szlovákiában (a Csehszlovák államkeret felbomlása ellenére) a változások fokozatosabbak voltak. A rendszerváltást követően döntő jelentősége volt annak is, hogy ahol addig nem volt az, ismét legálissá vált az abortusz, másrészt megkezdődött a modern fogamzásgátlási eszközök terjedése. Ennek a változásnak szintén Románia esetében volt a legnagyobb jelentősége, hisz a fogamzásgátlási eszközök terjedését itt korlátozták a leginkább. Harmadrészt a szakirodalomban a termékenységszűkenés a kilencvenes években a gazdasági-politikai átmenet „áraként” jelent meg. Eszerint a születésszám drasztikus visszaesése elsősorban a rendszerváltást kísérő társadalmi és gazdasági megrázkódtatással volt magyarázható. Az 1990-es fordulatot követően a társadalmi bizonytalanság és a kockázatok oly mértékben megnövekedtek, hogy a fiatal párok demográfiai viselkedése megváltozott: nem vállaltak gyermeket, vagy halasztották a gyermekvállalást. A *családalapítás halasztása* is nagyon hangsúlyosan jelen van. Ennek következtében felbomlott az a múlt rendszerben kialakult – Kelet-Európát általánosan jellemző – családmódel, amely korai (a húszas évek első felében bekövetkező) házasságkötés mellett a házasság első éveiben két gyermek vállalását irányozta elő.

A hatvanas-hetvenes években a vajdasági magyarok születésszáma volt a legalacsonyabb. Az 1960-as évek első felében az erdélyi magyarok születési arányszáma is igen alacsony (a vajdaságival megegyező) volt, ezt azonban az 1967-ben bevezetett népesedéspolitikai intézkedések teljesen megváltoztatták, aminek hatására 1966/1967-ben az erdélyi magyar nyers születési együttható 14,1-ről 21,4-re emelkedett. A vizsgált perióduson belül az 1967–1972 közötti öt év az egyetlen szakasz, amikor az erdélyi születési együttható jelentősen meghaladta a szlovákiaiakat. A hetvenes évek elején, miután Csehszlovákiában is népesedéspolitikai intézkedésekre került sor, a szlovákiai magyar születésszám is emelkedni kezdett. Itt az intézkedések hatása a romániaiakkal szemben sokkal inkább hosszú távon nyilvánult meg. 1980 és 1995 között, annak ellenére, hogy a szlovákiai magyarok születési együtthatója folyamatosan csökkent, jelentős mértékben az erdélyi (és természetesen a vajdasági) fölött volt.

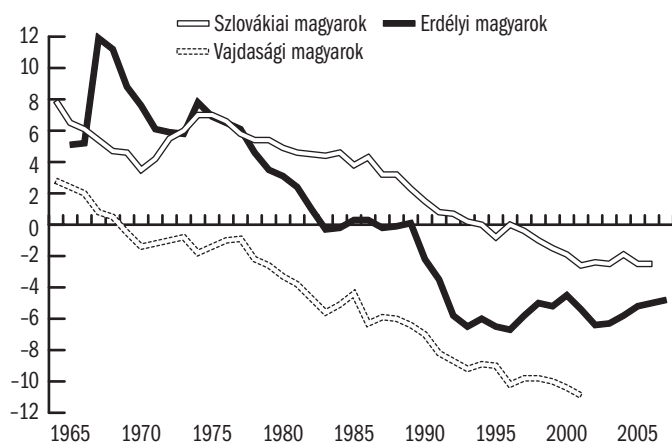
A kilencvenes évektől a különbségek kiegyenlítődték, mi több a regisztrált adatok alapján a szlovákiai arányszámok voltak legalacsonyabbak és a vajdaságiak a legmagasabbak. Ebben azonban annak is szerepe van, hogy míg Erdélyben (és részben Szlovákiában) a születési arányszámokat a gyermek bejegyzett nemzetisége, addig a Vajdaságban az anya nemzetisége alapján számoltuk.¹⁰ A nyers születési együtttható kárpátaljai nemzetiség szerint bontott értékét nem ismerjük, azonban azt feltelezhetjük, hogy az a rendszerváltást követően itt volt a legmagasabb.

3. ábra: A nyers születési együtttható alakulása az erdélyi, vajdasági és szlovákiai magyarok esetében

Forrás: Népmozgalmi adatok; Erdély esetében 1964–1992 között saját számítás. Természetes szaporodás.

4. ábra: A természetes szaporulat alakulása az erdélyi, vajdasági és szlovákiai magyarok esetében

Forrás: Népmozgalmi adatok; Erdély esetében 1964–1992 között saját számítás.

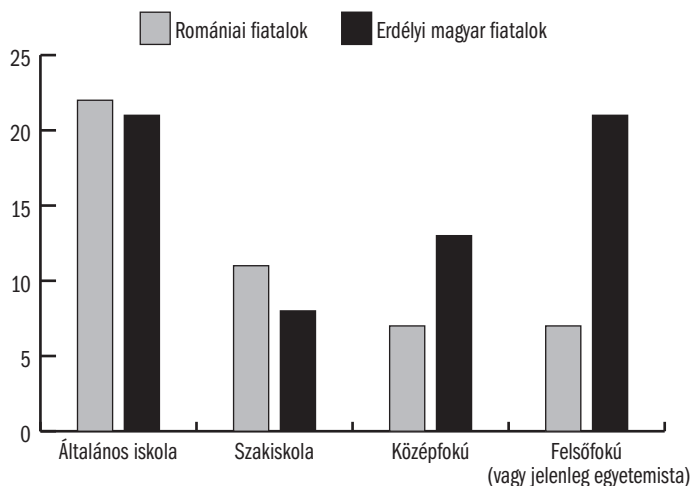
¹⁰ Az anya nemzetisége és a gyermek regisztrált nemzetisége között a vegyes házasságok miatt jelentős az eltérés.

A nyers halandósági együtttható a hatvanas évektől a Vajdaságban volt a legmagasabb és Szlovákiában a legalacsonyabb. A nyers születési arányszám ezzel szemben – legalábbis a kilencvenes évek közepéig – a Vajdaságban volt a legalacsonyabb, az 1967–1972 közötti periódust leszámítva pedig Erdélyben alatta maradt a szlovákiai értékek. Ennek következtében Szlovákiában 1964–2006 között összességében jóval kedvezőbb volt a magyarok természetes népmozgalmi egyenlege, mint a másik két területen. A Vajdaságban a természetes fogyás a hatvanas évek végén kezdődött. Erdélyben a magyarok természetes népmozgalmi egyenlege 1983 és 1989 között gyakorlatilag 0 körüli volt, majd 1990-től elkezdődött a népesség nagyarányú természetes fogyása. Szlovákiában a nyolcvanas években a magyarok természetes népmozgalmi egyenlege pozitív volt, a népesség természetes fogyása pedig csak 1994-től kezdődött el.

Az utóbbi évekre a termékenység különbségei nagymértékben kiegyenlítődték, a születéskor várható élettartam pedig (Kárpátalját leszámítva) közeledett egymáshoz. A jövőbeli természetes népmozgalmi folyamatokat azonban nagymértékben meghatározza a korösszetétel eltérése. Ennek következtében a leginkább kedvezőtlen népesedési kilátásokkal a vajdasági, a legkedvezőbbel pedig a kárpátaljai és szlovákiai magyar népesség rendelkezik.

Gyermekvállalás és felsőfokú végzettség Erdélyben

5. ábra: Három vagy több gyermeket szeretne a meglévőkkel együtt (18–35 évesek, iskolai végzettség szerint), 2008

Forrás: Erdélyi magyar fiatalok 2008 (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet); Barometrul Tineretului din România 2008 (ANSIT).

Erdélyben – Magyarországhoz hasonlóan – az iskolai végzettség és a termékenység viszonya sajátos mintázat szerint alakult. Kelet-Európában (szemben a nyugati államokkal) általános, hogy az alacsony végzettségű rétegek gyermekvállalási kedve

a legmagasabb, illetve az iskolai végzettség növekedésével párhuzamosan csökken a termékenység. Románia vonatkozásában is hasonló a helyzet. A magas végzettségű párok sokkal kisebb eséllyel vállalnak második, illetve harmadik gyermeket (*Mureşan & Hoem 2010*). Az erdélyi magyarok esetében viszont ez az összefüggés nem érvényesül egyértelműen.

A romániai, illetve erdélyi magyar 18–35 évesek vonatkozásában kimutatható (5. ábra), hogy míg országos szinten az iskolai végzettséggel lineárisan csökken azok aránya, akik három vagy több gyermeket szeretnének, addig a magyarok esetében ez az összefüggés egy U görbe formáját veszi fel. Vagyis az alacsonyan képzettek és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között vannak nagyobb arányban a nagy családot tervezők. Ez egyben azt is jelenti, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező magyar fiatalok (legalábbis a szándékok szintjén) több gyermeket szeretnének, mint román társaik.

1. táblázat: A legalább két gyermekkel rendelkezők aránya a magyar és a román nemzetiségű nők körében, iskolai végzettség és korcsoport szerint Erdélyben, 2002 (%)

Korcsoport	Kevesebb mint 8 általános		8 általános		Szakiskola, érettségi		Felsőfokú	
	Magyarok	Románok	Magyarok	Románok	Magyarok	Románok	Magyarok	Románok
20–24	3,4	3,9	0,4	0,4	0,1	0,2	0,5	0,5
25–29	28,8	25,2	14,9	18,5	2,7	2,6	4,1	3,2
30–34	48,7	48,1	39,6	42,1	18,6	18,9	21,6	14,4
35–39	66,4	60,6	59,1	62,0	42,0	36,5	41,1	30,9
40–44	70,5	68,8	74,3	75,0	59,7	56,2	50,6	39,6
45–49	75,6	76,2	76,5	76,0	63,6	62,8	46,1	43,5

Forrás: A Minnesota Population Center IPUMSI adatbázisa (10%-os népszámlálási minta).

A összefüggés, ha nem is ilyen erősséggel, a tényleges gyermekvállalás vonatkozásában is visszaköszön. A 1. táblázat a legalább két gyermekkel rendelkező nők arányát mutatja iskolai végzettség és korcsoport szerint a 2002-es népszámlálás adatai alapján az erdélyi románok és magyarok esetében. Látható, hogy a legalább két gyermekesek aránya az iskolai végzettséggel párhuzamosan csökken, azonban a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében a magyarok magasabb gyermekvállalási hajlandósága is egyértelmű. Szakértők szerint (*Mureşan et al 2008*) a felsőfokú végzettséggel rendelkező, középosztálybeli románok esetében az egy gyermeket előirányozó családmodell válik uralkodóvá. A kisebbségi magyar közösség szempontjából kedvező fejlemény, hogy a felsőfokon képzett magyar családok ebben úgy tűnik, nem követik román társaikat. Esetükben leginkább a családmodellek pluralitása figyelhető meg. A létező modellek között pedig a nagy(obb) család is fellelhető.

Asszimiláció és etnikai reprodukció

Egy kisebbségi közösség sajátos kulturális jegyekkel rendelkező csoportként való fennmaradása soha nem pusztán demográfiai kérdés. A születésszám, az elhalálozás és a migráció mellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy az adott csoporthoz tartozók milyen eséllyel tudják saját etnokulturális jegyeiket újratermelni. Ez az etnokulturális értelemben vett reprodukció intra- és intergenerációs értelemben kérdéses lehet (*Szilágyi 2002, 2004b*).

Ahhoz, hogy valaki saját magyar identitását sikerrel termelje újra, a saját csoporton belüli interakcióknak, a magyar nyelvhasználatnak és a sajátos etnikai intézményeknek kell hogy legyen egy adott sűrűsége. E nélkül a kisebbségi csoporthoz való tartozás plauzibilitását, értelmét veszti. Ez a kérdés természetesen sokkal nagyobb súllyal vetődik fel az etnikai szocializáció szempontjából meghatározó gyermekkori életszakasz esetében. Az etnikai reprodukció csökkenése (az asszimiláció) szempontjából két kritikus/kockázati szegmens jelölhető ki: *a szórványhelyzet és az etnikailag vegyes házasság*.

Tömb és szórvány

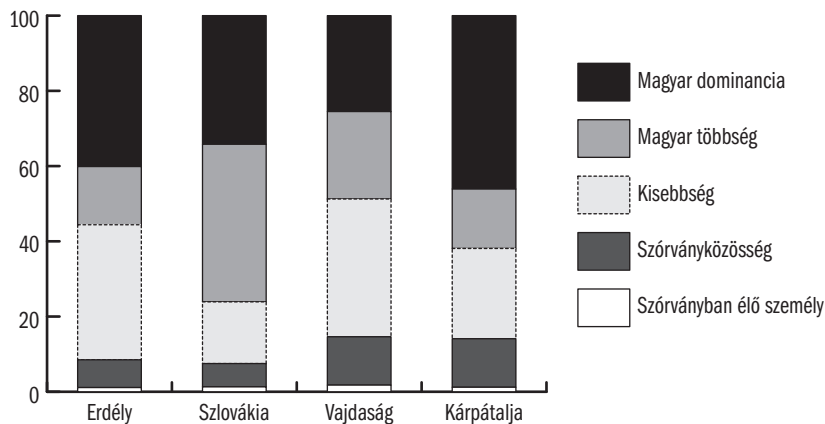
A *szórványhelyzetet* nem határozhatjuk meg pusztán statisztikailag, a magyarok településen, vagy régióon belüli arányain keresztül. Az ezzel foglalkozó irodalom a szórványt pontosan olyan közösségként határozza meg, amely (önerejéből) képtelen biztosítani saját etnikai reprodukcióját. Ehhez a helyzethez a magyarok alacsony arányszáma mellett egy sor tényező is hozzájárul, mint például az intézmények (elsősorban az oktatási rendszer) hiánya vagy a magyar nyelvhasználat nyilvános szférából való teljes kiszorulása. Bár nem pusztán arányokról van szó, úgy véljük, hogy az alábbi ábrán lévő kategóriák mégis a magyar nemzetiség megélésének minőségileg különböző lehetőségeit hordozzák magukban (*Gyurgyík, Horváth & Kiss 2010:86–90*).

A saját településükön is kisebbségben, illetve szórványban élők aránya a szlovákiai magyarok esetében a legalacsonyabb. Itt a 2001-es népszámlálás szerint a közösség 76 százaléka olyan településen élt, ahol a lakosság többsége magyar volt. Ezek a települések a Csallóközben, Közép-Szlovákia déli részén, illetve a Bodroghözben a magyar határ mentén hosszasan elnyúló magyar etnikai tömböt képeznek. A tényleges kisebbségben élők nagy része a magyar etnikai tömb szélén lévő kis- és középvárosok lakója (Szenc, Galánta, Érsekújvár, Léva, Rimaszombat, Rozsnyó stb.), ahol a magyar közösség kisebbségben van ugyan, de jelenléte erősen érezhető. A szórvány kategória többségét a két nagyváros, Kassa és Pozsony magyarjai adják, ahol viszonylag jelentős számuk ellenére arányuk 5 százalék alatti.

A kisebbségi, illetve szórványterületek jóval kiterjedtebbek Erdélyben. Itt a határ menti sáv és a Székelyföld közötti nagy kiterjedésű területen (Észak-, Dél- és Közép-Erdélyben, illetve a Bánságban) tényleges kisebbségben él a magyarok mintegy 35

százaléka. A szórvány, illetve a kisebbségi helyzet is leginkább a városi közösségekre jellemző. Az említett területen egy sor olyan város található, ahol a magyarok száma jelentős, 5 vagy akár 10 ezer feletti, arányuk viszont 20 százalék alatti. A 2011-es népszámlálás szerint a legnagyobbak sorrendben: Kolozsvár, Brassó, Temesvár, Nagybánya és Zilah.

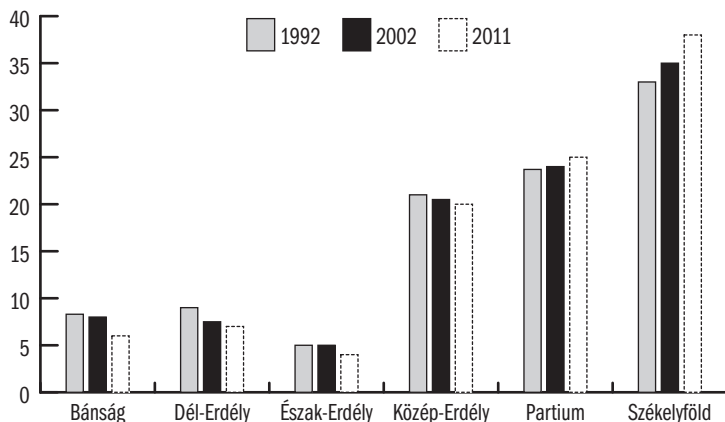
6. ábra: A magyarlakta települések etnikai térszerkezete a négy területen*

* (1) Szórványban élő személyek: ha a magyar lakosság aránya 10 százalék alatti, számuk pedig nem éri el a 100 főt. (2) Szórványközösség: a magyarok aránya 10 százalék alatti, de számuk 100 felett van. (3) Kisebbség: a magyarok aránya 10 és 50 százalék közötti. (4) Magyar többség: a magyarok aránya 50–80 százalék közötti. (5) Magyar dominancia: a magyarok aránya 80 százalék fölötti.

Forrás: Népszámlálási eredmények.

7. ábra: A magyar népesség belső arányai régiók szerint Erdélyben (%)

Forrás: A 2011-es népszámlálás előzetes eredményei.

A kiterjedt kisebbségi és szórványközösségek mellett Erdélyben található a Kárpát-medence legnagyobb összefüggő magyar tömb-területe, a Székelyföld, ahol a magyarok általában 75–80 százalék fölött magyarlakta településeken élnek. Ennek

abból a szempontból van közvetlen jelentősége, hogy itt a különböző állami vagy önkormányzati intézmények (részben vagy egészében) a magyar etnopolitikai célkitűzések szolgálatába állíthatók, ami területi autonómia nélkül (a Kárpát medencében) egyedülálló helyzetet biztosít az itt élő magyar közösségnek.

Az is megfigyelhető, hogy a Dél-Erdély, Bánság és Észak-Erdély szórványrégiói veszítenek a súlyukból, miközben a magyarok egyre nagyobb hányada koncentrálódik a Székelyföldön. Míg 1992-ben az erdélyi magyarok 33 százaléka élt ebben a régióban, addig 2011-ben ez már 38 százalék.

A legkiterjedtebb kisebbségi és szórványközösség a Vajdaságban található, ahol a magyarok többsége olyan településen él, ahol nem alkot többséget. A szórvány és szórványosodó területek a Bánságot, Nyugat- Közép- és Dél-Bácskát foglalják magukba. Ezzel szemben a Tisza jobb partján található településsáv tekinthető magyar tömbnek, amelynek azonban egyes részei (Szabadka, Óbecse) fokozatosan elvesztették, vagy elveszítik magyar többségüket.

Kárpátalján, Szlovákiához hasonlóan meghatározó a magyar határhoz tapadó magyar etnikai többségű terület, itt azonban relatíve nagyobb súlyt képviselnek a magyar kisebbségű települések (Nagyszőlős, Csap és környéke, Beregszász stb.), illetve a munkácsi és ungvári városi szórványok.

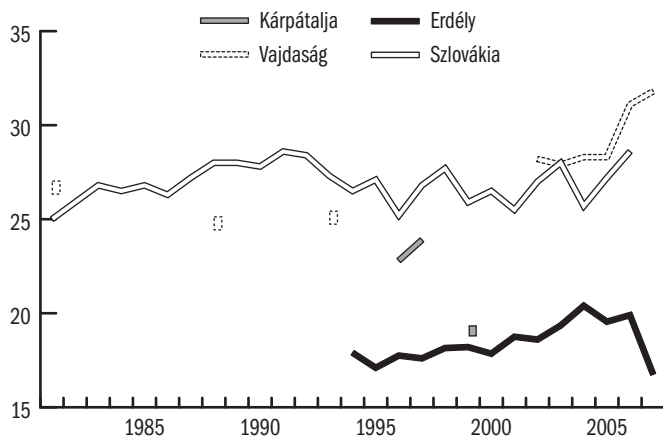
Etnikai exogámia

A vegyes házasságok aránya természetesen maga is szorosan összefügg az etnikai térszerkezettel, hisz a szórványterületeken a legmagasabb az etnikai vegyes házasságot kötők aránya. Emellett azonban a vegyes házasság az etnokulturális jegyek generációs újratermelődése szempontjából jelent kiemelt kockázatot (még tömbterületeken is). A vonatkozó vizsgálatok ugyanis egyöntetűen azt mutatják, hogy a vegyes házasságokon belül az etnikai szocializációs modellek kiegyenlítetlenek, vagyis az ilyen körülmények között felnevelkedett gyermekek nagyobb eséllyel fognak a többség, mint a kisebbség irányába elmozdulni.

Erdélyben az 1977-es népszámlálás szerint (házasságban élő) magyarok 9,8; 1992-ben 11,6; 2002-ben 11,9 százaléka élt vegyes házasságban. A házasságkötésre vonatkozó éves adatok is inkább emelkedő tendenciát mutatnak, habár ez nem csupán a román–magyar vegyes házasságok arányának növekedését, hanem a külföldiekkel kötött házasságok gyakoriságának emelkedését is mutatja. Jelentős különbség van a népszámlálások és az éves népmozgalmi adatok által regisztrált értékek között (11–12 százalék vs. 17–19 százalék). Ez egyrészt annak tudható be, hogy a népszámlálás az összes fennálló házasságra vonatkozik, így a korábbi (az endogámia magasabb arányával jellemezhető periódusokban megkötött) házasságokra is. Másrészt az adatok arra engednek következtetni, hogy a vegyes házasságok nagyobb eséllyel bomlanak fel, mint a homogám házasságok. Szlovákiában az 1980-as népszámlálás szerint a vegyes házasságok aránya 15,5 százalék, 1991-ben 17,8 százalék volt. A 2001. évi népszámlálást követően már nem közöltek adatokat a házaspárok etnikai

hovatartozás szerinti összetételéről, de valószínűleg nem vagyunk messze a valóságtól, ha feltételezzük, hogy a magyarok körében a vegyes házasságok aránya 2001-ben 20 százalék körül lehetett. A népmozgalmi adatok alapján elmondható, hogy Szlovákiában a magyarok által évente megkötött exogám párkapcsolatok aránya az 50-es évektől (1951–1953: 16,3 százalék) a rendszerváltást követő évekig csaknem folyamatosan növekedett (1991–1993: 28,1 százalék). Jugoszláviában a vegyes házasságok viszonylag elterjedt jelenségnek számítottak. A Vajdaság volt az a térség, amelyen belül a vegyes házasságok aránya az egész (volt) Jugoszlávián belül a legmagasabb volt, és a huszadik század második felében (legalábbis a kilencvenes évekig) folyamatosan növekedett. Az 1981-es népszámláláskor a magyar házaspárok között 15–16 százalék körül volt a vegyes házasságban élők aránya. Népmozgalmi adataink az 1981-es, 1987-es és 1993-as évekre vannak, majd a 2002–2007 közötti periódusra. E szerint 1981-ben a vegyes házasságok aránya 27; 1987-ben és 1993-ban 25; 2002-ben 29; 2003-ban pedig 28 százalék volt, 2007-re viszont 33 százalékra emelkedett. Kárpátalja esetében az 1996, 1997 és 1999-es év vonatkozásában vannak a vegyes házasságra vonatkozó adataink. Ezekben az években a magyarok 23; 24 illetve 19 százaléka kötött vegyes házasságot. Ezek szerint a vegyes házasságot kötők aránya Kárpátalján valamivel magasabb az erdélyi, de jóval alacsonyabb a szlovákiai, vagy a vajdasági értéknél.

8. ábra: A vegyes házasságot kötők aránya a négy vizsgált területen

Forrás: Népmozgalmi adatok.

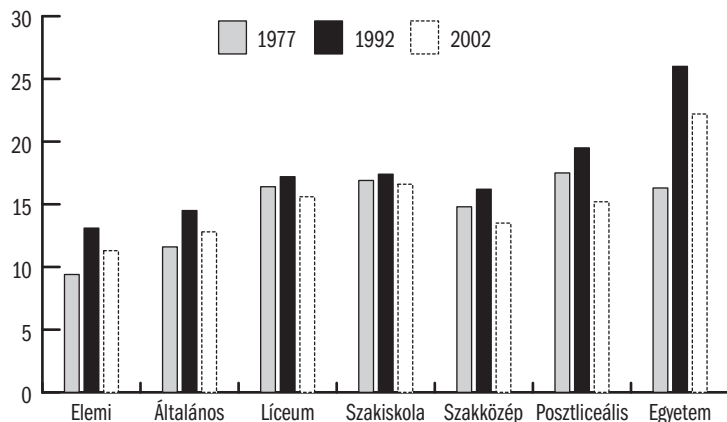
Etnikai reprodukció és felsőoktatás

A vonatkozó szociológiai szakirodalom szerint a vegyes házasságok (illetve az etnikai endogámia) mértékét három tényező befolyásolja. Ezek (1) az egyéni preferenciák, (2) az endogámia irányába ható csoportnormák, (3) a házassági piac struktúráis kényszerei (*Kalmijn 1998*).

Az *egyéni preferenciák* igen sokfélék, a szexuális preferenciáktól, az esztétikai preferenciákon keresztül a leendő partner társadalmi státuszára vonatkozó kívánalmakig sok mindenre kiterjednek. Az etnikai endogámiát azonban elsősorban a kulturális preferenciák támogatják. A *csoportnormák* szintén az etnikai endogámia irányába hatnak, ha az adott csoportok (pontosabban a fölöttük örökdő intézmények, mint a család vagy az egyház) a vegyes házasságban az etnokulturális reprodukciót veszélyeztető tényezőt látnak.

A *házassági piac strukturális kényszerei* képezik általában azt a tényezőt, ami a vegyes lakosságú területeken (illetve az egyes etnikai közösségeken belül) a vegyes házasság irányába hat. Maguk a preferenciák ugyanis többértékűek. Így a kérdés úgy vetődik fel, hogy mennyi esélye van annak, hogy az a partner, aki amúgy esztétikai, szexuális szempontból, társadalmi státuszát tekintve megfelelő, a referenciaszeméllyel azonos etnikumú legyen. Ezt pedig a házassági piac¹¹ szerkezete határozza meg, amit a csoportméret és a területi koncentrátság befolyásol (*Blau, Blum & Schwartz 1982*). Emellett az úgynevezett lokális házassági piacok (local marriage market) szerkezete is meghatározó lehet, ami alatt olyan funkcionális helyeket (oktatási intézményeket, munkahelyeket, szórakozóhelyeket) kell értenünk, ahol a házassági piac szereplői ténylegesen találkoznak. Az etnikai endogámia szempontjából kulcskérdés, hogy ezek a funkcionális helyek etnikailag milyen mértékben szegregáltak (*Kalmijn 1998*). Mint házassági piacnak kiemelt szerepe van az iskolának, illetve az oktatási rendszernek. A szlovákiai és az erdélyi vizsgálatok azt mutatják, hogy a magyarok körében a vegyes házasság esélyét nagymértékben növeli, ha valaki a többségi nyelvű oktatásban részesül (*Sorbán & Dobos 1997; Sorbán 2000; Gyurgyík 2004*).

9. ábra: A vegyes házasságban élők aránya a 18–35 éves magyarok között az 1977-es, 1992-es és 2002-es népszámlálás szerint Erdélyben

Forrás: A Minnesota Population Center IPUMSI adatbázisa (10%-os népszámlálási minta).

11 Házassági piac (*marriage market*) alatt a nem házas és párt kereső férfiak és nők összességét értjük. A szereplők igyekeznek a preferenciáiknak leginkább megfelelő párt megtalálni.

A lokális házassági piacok összefüggésében értékelhetjük a fenti (9. ábra), Erdélyre vonatkozó adatsort, amely a vegyes házasságokban élők arányát mutatja iskolai végzettség szerint az 1977-es, 1992-es és 2002-es népszámlálás alapján a 18–35 év közötti magyar népességre. Megállapítható, hogy 1977-ről 1992-re minden iskolai szinten nőtt, majd 1992-ről 2002-re minden iskolai szinten csökkent a vegyes házasságban élő fiatalok aránya. A mozgások egyértelműen az oktatási rendszer átalakításával állnak összefüggésben. Míg ugyanis a nyolcvanas években Erdélyben nagymértékben leépült, addig a kilencvenes években jelentős mértékben újjáépült a magyar nyelvű oktatási hálózat. Ennek a fiatalok etnikai szocializációja és nem utolsósorban párválasztása szempontjából is óriási szerepe volt. Az oktatási rendszer (legyen akár többségi nyelvű, akár magyar) a legfontosabb lokális házassági piac. A magyar oktatási hálózatnak így közvetve is központi jelentősége van az etnokulturális reprodukció szempontjából.

A magyar közösségek társadalmi pozíciói

Trianont követően megromlottak a magyar közösségek 20. század eleji viszonylag kedvező társadalmi pozíciói. Ma már tartalmilag nem helytálló az a toposz, miszerint a magyarok a többségi etnikumoknál urbanizáltabbak, polgárosultabbak lennének. Ezt megkérdeljük néhány társadalomszerkezeti mutató segítségével bemutatni.

2. táblázat: A városi népesség aránya a teljes és a magyar népességen belül (2001/2002)

	Teljes népesség	Magyarok		Teljes népesség	Magyarok
Erdély	56,2	52,7	Vajdaság	55,6	58,2
Szlovákia	56,1	38,5	Kárpátalja	36,7	35,4

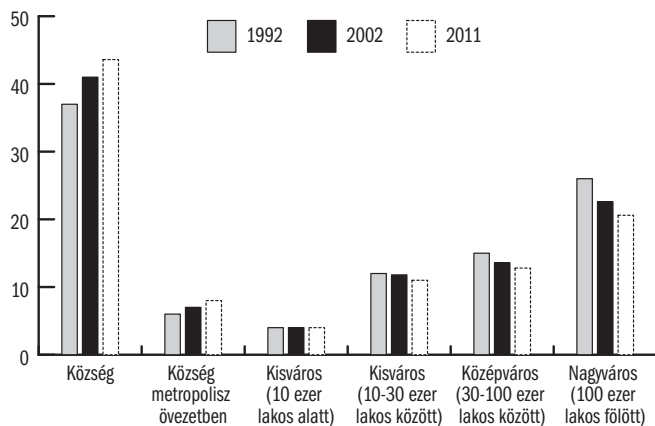
Forrás: Népszámlálási adatok 2001/2002.

A társadalmi-gazdasági státusz nemzetiségi különbségeit nagymértékben az egyes etnikumok földrajzi elhelyezkedése, településszerkezete határozza meg. Miután a dualizmus éveiben a gazdasági fejlődés, de egyben a magyarosodás fő motorjai a városok voltak, az impériumváltás időpontjában a városokon belül a magyarok aránya mind a négy területen jóval az átlag fölött volt. Mára ez a helyzet – a fenn tárgyalt tényezők és az itt nem részletezett urbanizációs folyamatok nyomán – teljesen megváltozott. A Vajdaságot leszámítva – ahol a magyarok településszerkezetében a kis (mező)városok a meghatározóak –, a városlakók aránya mindenhol a terület átlaga alatt van. Ezen belül a leginkább hátrányos helyzetben a kárpátaljai és a szlovákiai magyarok vannak. Az előbbieket 65, az utóbbiakat 62 százaléka falusi településen él. Erdélyben (ahol összességében a magyarok többsége városlakó) épp a tömbterületeken hasonló a helyzet. Itt a magyarokat demográfiaileg perspektivikusan is megtartani képes székelyföldi és partiumi régiók tekinthetők falusias térségeknek.

Erdélyben, ahol a 2011-es népszámlálás eredményeit községsoros bontásban ismerjük, elmondható, hogy a magyar közösség falusiassá válása az elmúlt évtizedben

is folytatódott. A magyar népesség csökkenése 2002 és 2011 között is a nagyvárosok esetében volt a legnagyobb, így ma az erdélyi magyarok csupán 21 százaléka él 100 ezer fölötti nagyvárosban. Falusi besorolású településen él összesen 52 százalék és legnagyobb arányban a ténylegesen falusias (nem peremvárosi övezetbe tartozó) községekben élők aránya növekedett (10. ábra).

10. ábra: A magyar népesség belső arányai településtípus szerint, Erdély (%)

Forrás: A 2011-es népszámlálás előzetes eredményei.

3. táblázat: A teljes és a magyar népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása Romániában, Szlovákiában és a Vajdaságban (16 éven felüli népesség, 2001/2002)

	Románia		Szlovákia		Vajdaság	
	Teljes	Magyarok	Teljes	Magyarok	Teljes	Magyarok
Általános vagy kevesebb	47,2	47,7	27,0	36,7	48,2	56,0
Középfokú	44,7	46,9	61,5	57,0	43,9	37,6
Felsőfokú	8,1	5,3	9,8	5,4	9,4	6,1

Forrás: Népszámlálási adatok 2001/2002.

Az iskolázottság az a dimenzió, amelynek mentén a határon túli magyarok hátrányos helyzete legnyilvánvalóbban kitapintható. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányában a három adatolható területen hasonló eltéréseket találunk. Míg a teljes népesség 8–10 százalékának volt felsőfokú diplomája az ezredfordulót követő években, addig a magyarok esetében ez az arány 5–6%. Az egyetemest végzettség aránya az utóbbi években természetesen dinamikusan növekedett. Romániában például a 20 éves népességben belül az egyetemisták aránya elérte a 40 százalékot. Miután a magyar felsőoktatás bővülése az ezredforduló után vett igazán lendületet az is feltételezhető, hogy a magyarok egyetemi populáción belüli aránya is növekedett (talán ki is egyenlítődt). Ezzel párhuzamosan viszont új egyenlőtlenségek jelentek meg. A magyar egyetemi szerkezetben ugyanis nagymértékben túlsúlyos a humán

és a művészeti, illetve kisebb mértékben a természettudományos képzés. Mindez a jogi, közgazdasági és műszaki képzés kárára. Ennek következtében az egyetemi hallgatók arányának növekedése nem feltétlenül jelenti a magyar fiatalok munkaerő-piaci pozícióinak a javulását.

Újabb, a különböző területek között részlegesen összehasonlítható mutatónk a népesség foglalkozási ágak szerinti megoszlása, amire vonatkozóan Erdélyben és Vajdaságban részletes, Szlovákiában pedig összevont adataink vannak. Az első dolog, amit kiemelhetünk, hogy a tercier szektorban foglalkoztatottak aránya mind a négy területen alulreprezentált a magyarok körében. A különbségek leginkább a Vajdaságban szembeötlők, ahol a teljes népesség 43 százalékával szemben a magyarok csupán 32 százalékuk dolgozik a tercier szektorban. A tercier szektoron belül úgy Erdélyben, mint a Vajdaságban ki kell emelni a magyarok közigazgatáson, illetve pénzügyi-gazdasági szektoron belüli alacsony arányát. A Vajdaságban az összes más szolgáltatási ágazatban (a kereskedelemtől a vendéglátásig és a tanügyig vagy az egészségügyig) alulreprezentáltak, ami Erdély esetében nem mondható el.

4. táblázat: A foglalkoztatottak megoszlása gazdasági ágazatok szerint Romániában, Szlovákiában és a Vajdaságban

Gazdasági ágazat	Románia		Vajdaság		Szlovákia*	
	Összes	Magyar	Összes	Magyar	Összes	Magyar
Primér szektor						
Mezőgazdaság, halászat és erdőgazd.	27,1	17,6	23,3	33,6	7	13
Szekundér szektor						
Bányászat	1,9	1,9	0,5	0,3		
Gyártásipar	24,2	34,7	26,7	27,9		
Energetikai ipar	2,3	2,1	1,4	1,6		
Építőipar	6,2	7	4,8	4,9		
Összesen	34,7	45,6	33,5	34,7	42,4	39,4
Tercier szektor						
Kis- és nagykereskedelem	10,5	12,4	13,2	9,9		
Vendéglátás	5	4,8	2,4	1,6		
Szállítás és kommunikáció	1,9	1,3	5,2	3,3		
Pénzügyi szektor és gazdasági szolgáltatás	3,6	2,6	4,1	2,4		
Közigazgatás, belügy, honvédelem	5,7	3,2	4,6	2,3		
Tanügy	4,8	5,4	4,6	4,0		
Egészségügy	4,2	4,3	6,0	5,5		
Más szolgáltatás	2,2	2,6	3,0	2,4		
Magánháztartás	0,3	0,2	0,1	0,1		
Összesen	38,2	36,8	43,2	31,7	50,6	47,6

* Szlovákiában igen jelentős (20 százalék fölötti) az adathiány. Ennek oka minden bizonnyal, hogy a kérdőív itt önkéntes volt. A hiányzó válaszokat a táblázatban nem vettük figyelembe.

Forrás: Népszámlálási adatok 2001/2002.

A primér (mezőgazdasági szféra) jelentőségét illetően igen markánsak az egyes területek és az ezeken belüli nemzetiségi különbségek is. Egyrészt az látható, hogy a szlovákiai gazdasági szerkezet a mezőgazdaságban foglalkoztatottak 7 százalékos arányával nagyban eltér az erdélyitől és a vajdaságitól (és minden bizonnyal még jobban a kárpátaljaitól). Az alapkülönbség (annak minden következményével), hogy itt (egyébként Magyarországhoz hasonlóan) sokkal kisebb jelentőségük van a többi területen ma is a népesség jelentős részének munkát adó önellátó paraszti gazdaságoknak. Ez azzal jár, hogy bár a szlovákiai magyarok esetében a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya az országos átlag duplája, a másik két területnél így is alacsonyabb (dacára a falusias településszerkezetnek). A mezőgazdaság a Vajdasági magyarok esetében a leghangsúlyosabb. Itt a magyarok a tartomány átlagához képest messze nagyobb arányban (33,6 százalék) élnek földművelésből. Erdélyben ezzel szemben a magyarok 17,6 százalékos aránya közel 10 százalékkal a romániai átlag alatt marad. Ez utóbbi adat azért is meglepő, mert mint láttuk a magyarokat nem jellemzi Erdélyben az átlagot meghaladó urbanizáltság. A válasz a székelyföldi sajátosságokban keresendő, ami a falusi magyarok jelentős részét tömörítő régió. Itt a földrajzi adottságok miatt a falusi népesség soha nem tudott a mezőgazdaságból megélni. Ezzel függ össze, hogy szemben a másik két régióval, Erdélyben az iparban foglalkoztatottak aránya múlja messze felül az országos átlagot.

A népességszám alakulása, várható trendek

5. táblázat: A magyarok számának és arányának alakulása az egyes határon túli területeken

Terület	Rendszerváltást követő népszámlálás*			Ezredfordulót követő népszámlálás**			2011***		
	Összesen	Ebből magyar	%	Összesen	Ebből magyar	%	Összesen	Ebből magyar	%
Szlovákia	5274335	567296	10,8	5379455	520528	9,7	5397036	458467	8,5
Kárpátalja	1252288	155711	12,4	1254614	151516	12,1	-	-	
Erdély	7723313	1603923	20,8	7221733	1415718	19,6	6468388	1224937	18,9
Vajdaság	2013889	339491	16,9	2031992	290207	14,3	1916889	-	-
Összesen	16263825	2666421	16,3	15887794	2377969	14,9			

* Kárpátalján 1989; Szlovákiában és Vajdaságban 1991; Erdélyben 1991.

** Szlovákiában 2001; Erdélyben, Kárpátalján és a Vajdaságban 2002.

*** Ukrajnában nem tartottak 2011-ben népszámlálást.

Forrás: Népszámlálási adatok.

2011-ben Szlovákiában, Romániában és Szerbiában népszámlálást tartottak. Ezek eredményeit a három országban eltérő mélyégben ismerjük. Erdélyben ismerjük a nemzetiség szerinti eredményeket községsoros bontásban, ami alapján viszonylag jó közelítéssel megállapíthatjuk, hogy az elmúlt tíz évben milyen népesedési folyamatok játszódtak le. Szlovákiában csupán országosan ismerjük a nemzetiségi megoszlást, így a magyarok arányát. A Vajdaságban ezzel szemben csupán a teljes né-

pesség számára vonatkozóan vannak információink. A legegyszerűbb helyzetben Kárpátalja esetében vagyunk, ott ugyanis 2011-ben nem tartottak népszámlálást.

Az utóbbi évtized népesedési folyamatairól a legtöbb információ Erdély esetében áll rendelkezésünkre. Itt abban a helyzetben vagyunk, hogy megvonhatjuk a magyar népesség különböző folyamatokra bontott demográfiai egyenlegét (*Kiss & Barna 2012*). A 2002-es népszámlálást követően szintén ez a művelet képezte a demográfiai elemzések nyitányát (*Varga 2002*).

Az 1992–2002 közötti periódusra vonatkozó vizsgálatok a migrációs veszteséget jelölték meg a népességfogyás fő okaként. Mi magunk erre a periódusra 110 ezres migrációs veszteséget valószínűsítettünk. A természetes népmozgalmi veszteség ettől csak kis mértékben maradt el, miután 89 ezerrel haladta meg az elhalálozottak száma a magyarként bejegyzett csecsemőket. A természetes népmozgalmi veszteség egy 7 ezer fős intergenerációs asszimilációs veszteséget is magába foglalt. Emellett (a magunk részéről) statisztikailag elhanyagolhatónak értékeltük a (magyarról–románra) nemzetiséget váltók számát, ami mellett pedig a sváb–magyar, illetve a roma–magyar relációban nemzetiségváltási nyereséggel számoltunk.

6. táblázat: A népességszám alakulását meghatározó tényezők

	Szám	%
Migrációs egyenleg	-111312	-57,4
Természetes népmozgalmi egyenleg	-60661	-31,3
Intergenerációs asszimiláció	-5945	-3,1
Nemzetiségváltás (román–magyar)	-9158	-4,7
Nem nyilatkozók	-4671	-2,4
Nemzetiségváltás (roma és sváb reláció)	-2314	-1,2
A magyar népesség változása 2002–2011 között	-194061	

2002 és 2011 között a magyar népesség csökkenését elsősorban a migrációs veszteség okozta. A korábbi (1992–2002 közötti) periódushoz viszonyítva nagyobb arányú volt a magyarok elvándorlása (évi átlagos 6,6 ezrelékkal szemben 8,5 ezrelékes), annak ellenére, hogy így is alatta maradt a többségi románságot, illetve az ország teljes népességét jellemző értéknek. A magyar népességre vonatkozó előre számításunkban a magyar közösséget érintő elvándorlást alulbecsültük, hiszen az 1992–2002 közti periódushoz képest enyhén csökkenő migrációs veszteséggel számoltunk (*Csata & Kiss 2007*). A migrációs veszteség elsősorban a szórványterületeken növekedett, ahol az elvándorlás főként Nyugat-Európa felé volt jellemző. Valójában a korábbi periódushoz képest a Magyarországra vándorlók száma sem csökkent jelentősen a 111 ezres migrációs veszteség 60–75 százaléka takar Magyarországra vándorlókat (65–83 ezer személy).

Érdeemes a regionális különbségeket is kiemelni. A Székelyföldön (és kisebb mértékben a Partiumban) a kedvezőbb korstruktúra miatt a természetes népmozgalmi egyenleg is kedvezőbb, mint a szórványterületeken. Az itt élő magyar közösségek nem, vagy kevésbé kapcsolódtak be a Nyugat-Európa felé mutató migrációba. Ez oda vezetett, hogy a partiumi és székelyföldi magyarok számbeli csökkenése az országos

értéknél is jelentősen alacsonyabb volt. A szórványterületek vártnál gyorsabb felszámolódása egyben azt is magával vonja, hogy az erdélyi magyar közösségen belül a tömbterületek – elsősorban a Székelyföld – súlya elkerülhetetlenül felértékelődik.

7. táblázat: A népességfogyás okai a kilencvenes években

Terület	Népességszám változása	Természetes szaporodás/fogyás	Vándorlási egyenleg	Asszimiláció
Erdély	-193 ezer	-100 ezer	-106 ezer	8 ezer
Szlovákia	-47 ezer	-12 ezer	-2 ezer	-34 ezer
Vajdaság	-50 ezer	-30 ezer	-50 ezer	-5 ezer
Kárpátalja	-4 ezer	-5 ezer	-4 ezer	5 ezer

Forrás: Saját számítás, becslés.

8. táblázat: A népességfogyás okai az utóbbi tíz évben

Terület	Népességszám változása	Természetes szaporodás/fogyás	Vándorlási egyenleg	Nemzetiségváltás
Erdély	-194 ezer	-67 ezer	-111 ezer	-16 ezer
Szlovákia	-62 ezer	-22 ezer	-5 ezer	-35 ezer

Korábbi vizsgálatok alapján bizonyos, hogy a vizsgált közösségek közül a szlovákiai magyarok természetes népmozgalmi, illetve migrációs egyenlege volt a leginkább kedvező (*Gyurgyík & Kiss 2010*). A korábbi trendek alapján a természetes népmozgalmi veszteség fokozódását prognosztizáltuk, ami összességében 2001 és 2011 között valószínűleg 23 ezer fő körül mozgott. A migrációs folyamatok az EU integrációval és azzal, hogy a nyugat-európai országok többsége megnyitotta munkaerőpiacát a szlovák állampolgárok előtt, országos és magyar viszonylatban is fokozódtak. Ennek ellenére nagyobb mértékű elvándorlásra nem utaltak jelek. A szlovákiai magyarok 2001 és 2011 közötti migrációs veszteségét így 4–6 ezer főre becsültük. A tetemes, 62 ezer fős veszteség nagyobbik részét a nemzetiségváltás okozta veszteségnek kell tulajdonítanunk. A 2011-es népszámlálási eredmények hiányában a vajdasági magyar közösség evolúciójáról keveset tudunk. Az utóbbi évtizedekben kétségekívül itt alakultak leginkább kedvezőtlenül a népesedési folyamatok. Itt a természetes népmozgalmi veszteség „hagyományosan” a legmagasabb volt a négy kisebbségi közösség közül. Arányaiban a kilencvenes években ennek a közösségnek a természetes fogyása volt a legmagasabb. Az elvándorlás szintén itt érte el a legmagasabb értékeket, miután a Nyugat-Európába mutató vendégmunka és letelepedés már az egykori Jugoszlávia idején jelentős volt és a kilencvenes években a Magyarországra irányuló vándorlás is tömeges méreteket öltött.

A kárpátaljai magyarság népesedési folyamatait csak becsülni tudjuk. A megyében 2000 körül váltott át a természetes szaporodás fogyásba, az itt élő magyarok esetében erre már sokkal korábban, valószínűleg még 1990 előtt sor került. Az utolsó két népszámlálás közti teljes időszakban a magyar népesség körében magasabb volt

az elhalálozottak száma a születéseknél. A természetes fogyás becsült éves átlaga 3 ezrelék körül mozgott, s mintegy ötezer fős csökkenést eredményezett. A kárpát-aljai magyar elvándorlás becsült alsó és felső határa igen tág keretek között mozog. A Magyarországon letelepedettek számát az 1990-es években egyes becslések ötezer főre teszik. Végül a népszámlálási adatok alapján a magyarság asszimilációs nyeresége mutatható ki. Ez azonban elsősorban nem az ukrán–magyar relációban bekövetkezett esetleges változásokra utal, hanem arra, hogy feltehetőleg a kedvezménytörvény hatására, 2001-ben a korábban cigány, ukrán és szlovák nemzetiségűként összeírtak egy része is magát magyarnak vallotta.

Népesedés és felsőoktatás: egy erdélyi demográfiai projekció tanulságai

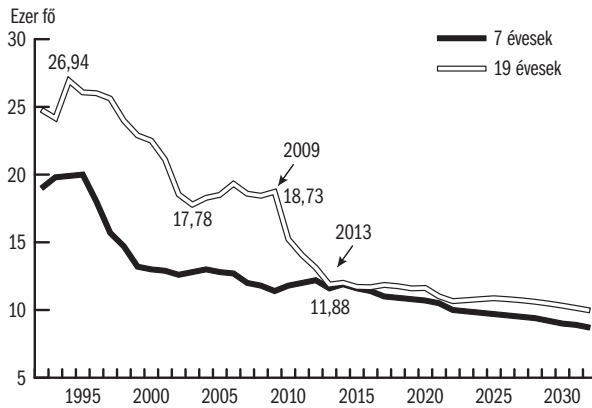
Tanulmányom egy korábbi vizsgálatnak (*Csata & Kiss 2007*) a felsőoktatás szempontjából releváns következtetéseivel zárom. A nevezett vizsgálat egy regionálisan tagolt népesség-előreszámítás volt, ami azonban a magyar nemzetiségű egyetemista korú népességre, Erdély teljes területére vonatkozó becslést készített. Tudni kell, hogy az erdélyi magyar népesség legnagyobb lélekszámú generációi 1967-ben és 1968-ban, az abortusztilalmat követő években jöttek világra. Ezekben az években becslésünk szerint 37 000 körüli magyar gyermek született. Ez a szám a hetvenes években 30 000 körül mozgott, a nyolcvanas évekre pedig 23–27 000 főre apadt. 1989 és 1993 között igen rövid idő alatt a gyermekszám közel 40 százalékkal csökkent. Míg 1989-ben még közel 23 000, addig 1993-ban már csak 14 000 magyar gyermek született. Ezt követően a csökkenés már jóval kisebb ütemű volt.

A különböző oktatási szintekre belépők száma értelemszerűen a megfelelő generációk méretének a függvénye. Az 1989 és 1994 közötti születésszám-csökkenés fokozatosan érte el a különböző oktatási szinteket. Az elemi iskolákat a létszámcsökkenés az 1996/1997-es tanévben érte el. A középiskolákban a beiratkozó érintett generációk lélekszámát tekintve a 2004/2005-ös tanév volt a kritikus pont.

Az egyetemek az 1989 és 1993 közötti születésszám-csökkenést a 2008/2009-es tanévtől kezdődően kezdték megérezni. 2009 és 2013 között a 19 éves népesség számításunk szerint 18 728-ról 11 879 főre, vagyis 37 százalékkal fog csökkenni. A teljes egyetemista népességen belül a csökkenés természetesen fokozatosabb, de végeredménye hasonló. Az egyetemista korú (19–24 éves) népesség a 2009-es 108 595-ös szintről 2018-ra 68 834-re csökken, ami szintén 37 százalékos apadást jelent.

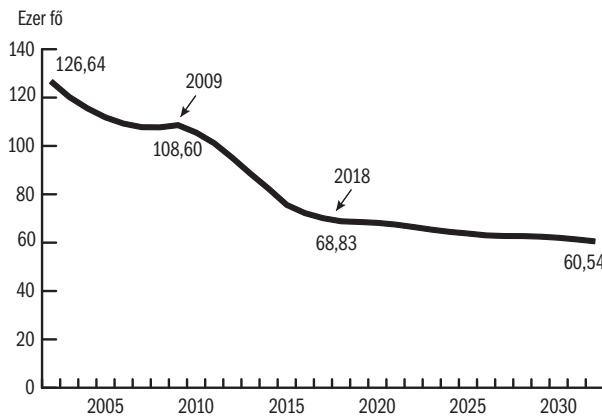
Ezeket a korábban már közzétett eredményeket azért tartottuk érdemesnek megismételni, mert az erdélyi felsőoktatás tervezésével foglalkozók igen kis mértékben reagáltak ezekre az eredményekre, amelyek azóta nem is prognózisként, hanem szomorú valóságként vannak jelen. A felsőoktatás tervezői, vezetői nem néztek szembe azzal a ténnyel, hogy az erdélyi magyar felsőoktatási rendszer a jelenlegi struktúrájában és a jelenlegi helyszámokkal rövid távon sem tartható fenn.

11. ábra: A 19 éves, illetve az elemi iskolába lépő népesség száma 1992 és 2032 között

Forrás: Csata & Kiss 2007.

12. ábra: A 19–24 éves népesség alakulása 2002–2032 (alapverzió)

IRODALOM

- BAUČIĆ, IVO (1974) *The Effect of Emigration from Yugoslavia and the Problem of Returning Emigrant Workers*. Martinus Nijhoff, The Hague.
- BLAU, PETER M., BLUM, TERRY C. & SCHWARTZ JOSEPH E. (1982) Heterogeneity and Inter-marriage. *American Sociological Review*, Vol. 47. No. 1. pp. 45–62.
- BOGNÁR, ANDRIJA (1995) The Status of Hungarians in Vojvodina from 1918 to 1995. In: A. RAVLI (ed) *An International Symposium: Southeastern Europe 1918–1995*. Croatian Heritage Foundation & CIC, Zagreb, pp. 86–103.
- BRUBAKER, ROGERS (1998) Migrations of Ethnic Unmixing in the „New Europe”. *International Migration Review*, Vol. 32. No. 4. pp. 1047–1065.
- CSATA ISTVÁN & KISS TAMÁS (2007) *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt előreszámítása húsz és harminc éves időtávra*. Kriterion Könyvkiadó–RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár.
- FEISCHMIDT MARGIT & ZAKARIÁS ILDIKÓ (2010) Hazatérő idegenek. Az etnikai migráció formái, okai és hatásai a Kárpát-medencében. In: HÁRS ÁGNES & TÓTH JUDIT (eds) *Változó*

- migráció – változó környezet. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp. 57–85.
- GÁBRITYNÉ MOLNÁR IRÉN (2001) A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának okai és méretei. In: GÁBRITYNÉ MOLNÁR IRÉN & MIRNICS ZSUZSA (eds) *Fészekhágyó vajdaságiak*. MTT Könyvtár 4. Szabadka, pp. 115–162.
- GIDÓ ATTILA (2008) *Az erdélyi zsidókról. Egy közös történet vázlatja*. Litera Veres, Székelyudvarhely.
- GÖDRI IRÉN & TÓTH PÁL PÉTER (2005) *Bevándorlás és beilleszkedés*. KSH Népeségkutató Intézet, Budapest.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ, HORVÁTH ISTVÁN & KISS TAMÁS (2010) Demográfiai folyamatok, etnikai és társadalmi reprodukció. In: BITSKEY BOTOND (ed) *Határon túli magyarság a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, pp. 69–124.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ & KISS TAMÁS (2010) *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*. Eöfik, Budapest.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ (2004) A szlovákiai magyarság társadalmi szerkezetének alakulása 1980–2001 között. *Korall*, No. 18. pp. 155–176.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ (2004b) *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Kalligram, Pozsony.
- HORVÁTH ISTVÁN (2002) Aromániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. *Korunk*, No. 2. pp. 31–47.
- HORVÁTH ISTVÁN (2005) Változó környezet, állandó trendek? In: HORVÁTH ISTVÁN (ed) *Erdély és Magyarország közötti migrációs folyamatok*. Scientia Kiadó, Kolozsvár, pp. 9–133.
- KALMIJN, MATTHIJS (1998) Intermarriage and Homogamy. Causes, Trends, Patterns. *Annual Review of Sociology*, No. 24. pp. 395–421.
- KISS TAMÁS & CSATA ZSOMBOR (2004) Migrációs-potenciál vizsgálatok Erdélyben. In: Kiss Tamás (ed) *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó–RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, pp. 91–125.
- KISS TAMÁS (2007) Demográfiai modellek és a migráció. Az erdélyi magyarok vándormozgalmak a XX. század utolsó negyedében. *Regio*, No. 4. pp. 160–189.
- KISS TAMÁS & BARNA GERGŐ (2012) *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*. Demográfiai és statisztikai elemzés. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
- KOVÁCS ÉVA (2004) *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Liliacrum Aurum, Somorja–Dunaszerdahely.
- MOLNÁR JÓZSEF & MOLNÁR D. ISTVÁN (2005) *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköz-tanácsa, Beregszász.
- MUREȘAN, CORNELIA & HOEM, JAN M. (2010) The negative educational gradients in Romanian fertility. *Demographic Research*, Vol. 22. pp. 95–114.
- MUREȘAN, CORNELIA, HĂRĂGUȘ, PAUL, HĂRĂGUȘ, MICHAELA & SCHRODER, CRISTIAN (2008) Romania 2008 Childbearing metamorphosis within a changing context. *Demographic Research*, No. 19. pp. 855–906.
- Münz, Rainer (2003) Az üldözések évszázada. *Regio*, No. 1. pp. 36–57.
- REGÉNYI EMIL & TÖRZSÖKERIKA (1988) Romániai menekültek Magyarországon 1988. In: Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia. *Medvetánc*, ELTE, Budapest, pp. 187–241.
- SEBŐK LÁSZLÓ (2003) *A vajdasági magyarok megmaradásának perspektívái*. Kézirat.
- SORBÁN ANGELLA (2000) „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen.” *Magyar Kisebbség*, No. 21. pp. 167–180.
- SORBÁN ANGELLA & DOBOS FERENC (1997) Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól. *Magyar Kisebbség*, No. 9–10. pp. 293–323.
- SZENTANNAI ÁGOTA (2001) A Magyarországon tanult fiatalok karrierkövetése. *Regio*, No. 4. pp. 113–131.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR (2002) Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség*, No. 4. pp. 64–96.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR (2004) Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: KISS TAMÁS (ed) *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó–RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, pp. 157–235.
- TÓTH PÁL PÉTER (1997) *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon*. Püski Könyvkiadó, Budapest.
- VADKERTY KATALIN (2001) *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*. Kalligram, Pozsony.
- VARGA E. ÁRPÁD (2002b) Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. *Regio*, No. 1. pp. 171–205.